

YAKUTÇA 3. TEKLİK ŞAHİS ZAMİRİ “KİNİ” ÜZERİNE
ON THE THIRD-PERSON SINGULAR PRONOUN “KINI” IN YAKUT
LANGUAGE

E. PETEK*

Özet

Türkologlar tarafından yapılan sınıflandırma denemelerinde Saha (Yakut) Türkçesi, Çuvaş Türkçesi ile birlikte “uç diller/iki uç dil (periferik)” olarak değerlendirilmektedir. Çuvaşçadan sonra ana kütlede ayrıldığı düşünülen Yakut (Saha) Türkçesi, tabiatıyla bünyesinde birçok eskicil özelliği barındırmıştır. Bunu söz varlığı temelinde de görmek mümkündür.

Durum böyle olunca Yakutça üzerine yapılacak herhangi bir çalışmada Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçeleriyle birlikte hem komşu diller (Rusça vb.) hem de -akraba diller teorisini kabul edenler için- Türk diline akraba diller (Moğolca, Japonca vb.) inceleme alanı içerisinde olmalıdır. Bu yazıda Yakutça üçüncü teklik şahıs zamirinin kaynağı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yakutça, zamir, tarihî lehçeler.

Summary

Sakha (Yakut) language is considered to be a peripheral language with Chuvash language according to the research studies by Turkologists. Sakha Turkish, which is thought to have separated from proto-Turkic languages after the Chuvash language, intrinsically incorporates many archaic features. It is possible to observe that also in vocabulary.

In this case, both the neighbour languages (Russian etc.) and the cognate languages to the Turkish languages (Mongolian, Japanese etc.) -for those who approve the theory of cognate languages- should be included in any research on Yakut language along with the historical and the modern dialects of the Turkish language. This paper aims to examine the origin of the third-person singular pronoun in Yakut language.

Keywords: Yakut Language, pronoun, dialects.

“Şahıs zamirleri, varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerine geçen zamirlerdir” (Korkmaz 2003: 405). Yakutça şahıs zamirleri şunlardır:

Teklik		Çokluk	
1.	min “ben”	1.	bihigi “biz”
2.	en “sen”	2.	ehigi “siz”
3.	kinî “o”	3.	kiniler “onlar”

* Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Hazırlık Fakültesi, Türk Dili Bölümü Öğretmeni. Kentau-Kazakistan.

International K.A.Yassawi Kazakh-Turkish University, Faculty of Preparatory, Lecturer of Turkish Language, Kentav-Kazakhstan. E-mail: ercanp22@gmail.com

E. Petek. Yakutça 3. teklik şahıs zamiri “kini” üzerine.

Yakutça teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin kaynağını doğrudan tespit etmek mümkündür. Türk dillerinin bir bölümü 1. teklik şahıs zamirinde çift dudak ünsüzlerinden /b-/yi tercih ederken bir bölümü /m-/yi tercih etmiştir. Yakutça /m-/yi tercih edenlerdendir. Ana Türkçe sözbashi /s-/ foneminin Yakutçada düştüğü görülmektedir, kanaatimizce doğrudan bir ünsüz yitiminden önce bir ara devir tasavvur etmek gereklidir ve 2. teklik şahıs zamiri de böyle bir süreçten geçmiştir; AT. *sen > *hen > “en”.

1. ve 2. çokluk şahıs zamirleri için iki farklı görüş ileri sürülmüştür:

1- biziñki > bisigi > bihigi; siziñki > esigi > ehigi

2- biz+iki > bisigi > bihigi; siz+iki > esigi > ehigi [3, 87].

Ana Türkçe /ç/, /ş/, /z/ fonemlerinin Yakutçada ünsüz yanında ve son seste /s/ye; ikincil /s/ foneminin de ünlüler arası durumda /h/ye değiştiği göz önünde tutulursa 1. ve 2. çokluk şahıs zamirlerindeki değişim anlaşılacaktır.

Türk dilleri içerisinde yalnızca Yakutçada 3. teklik şahıs zamiri olarak kullanılan “kini” zamirinin kaynağı konusunda ise birkaç ihtimal bulunmaktadır. Söz konusu zamirin kaynağı;

a. Komşu Türk dillerinden (Tuvaca vd.) biri olabilir,

b. Akraha dillerle (Moğolca, Japonca vd.) bağlantılı olabilir,

c. Zamirin kaynağı tarihî Türk şivelerinden biri olabilir (Volga Bulgarcası vd.),

ç. Dilin bünyesinde meydana gelen tabii gelişmeler neticesinde ortaya çıkmış olabilir,

d. Yabancı dillerden alınmış olabilir (Rusça vd.).

Böhtlingk, gramerinin “*Das Pronomen*” başlığını taşıyan şahıs zamirleri kısmında Yakutça “kini”nin Türk-Tatar dilinden alıntı olduğunu iddia etmektedir: “...das der 3ten kini (geht den türkisch-tatarischen Sprachen ab)...” [1, 264]. Ancak Yakutça dışında çağdaş Türk lehçelerinin hepsinde kullanılan 3. teklik şahıs zamiri; “vıl” (Çuv.), “o” (TTk., Az., Kzk), “ul” (Bşk., Tat.), “ol” (Kzk., Trkm.), “sol” (Kzk.), “al” (Kırg.) ve “u” (Özb., Y. Uyg) biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Yakutçada ise söz konusu zamirin “kini” olduğu görülmektedir. Talat Tekin, *Türk Dilleri Giriş* adlı eserinde; Yakutçanın Türk dilleri içinde en çok Tuvaca’ya yakın olduğuna değinmiştir [8, 67]. Tuvacada 3. teklik şahıs zamirinin “ol” biçiminde ifade edilmesi “kini” zamirinin kaynağının bu lehçeyle ilgili olabileceği ihtimalini ortadan kaldırmaktadır [9, 1179].

Cinsiyet kategorisine sahip olan Rusça’da ise 3. teklik şahıslar için **он** “o (erkek)” ve **она** “o (dişi)” zamirleri kullanılmaktadır. Böylece “kini” zamirinin Rusçadan alıntı olabileceği ihtimali de ortadan kalkmaktadır.

Zamirin kaynağının çağdaş Türk lehçelerinden veya komşu yabancı dillerden biri olma ihtimali ortadan kalktığına göre elimizde şu ihtimaller kalmaktadır:

I. Yakutça söz varlığında yer alan ve bünyesinde -lt-/-nt- ünsüz çiftlerini barındıran yabancı kökenli kelimelerde herhangi bir değişim görülmezken (Ru. delta ~ Yak. del'ta vb.); Türkçe kökenli kelimelerde bu ünsüz çiftlerinden ikincisi olan -t- ünsüzünün düştüğü görülmektedir: ET. küntüz ~ Yak. күнүс, ET. baltız ~ Yak. балыс, ET. yultuz ~ Yak. sulus vb. İçerisinde bu ünsüz çiftlerini barındıran bazı Türkçe kökenli kelimelerde bu değişim görülmekle birlikte bu durumun istisnaları da vardır: GT. altı ~ Yak. alta, GT. balta ~ Yak. balta [4, 64].

Durumu fonem denklileri açısından değerlendirdiğimizde, Eski Türkçede ilk hecesinde “e” fonemi bulunan kelimelerin Yakutçada “i” fonemi ile karşılandığı görülmektedir [3, 26]: ET. ben ~ Yak. min, ET. temir ~ Yak. timir.

II. Talat Tekin, *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası* adlı eserinde Volga Bulgar kitabelerinde görülen bir “**kü**” işaret zamirinden söz etmektedir [6, 38]. Söz konusu zamir Çuvaşçada “**ku**” formuyla varlığını sürdürmektedir [10, 36]. O. Durmuş, Pavlov’un açıklamalarından, yakında olup bilinmeyen nesnelere işaret ederken “ku” zamirinin kullanıldığı sonucuna varmıştır [2, 241]. Yokluk ve neden bildiren durumlarda görülmemekle birlikte (kusır “bunsuz” vb.) bu zamir Çuvaşçada; ilgi, yönelme (/belirtme), bulunma, ayrılma ve vasıta durumlarıyla çekime girdiğinde bir “zamir n’si” türemektedir (kuna “bunu,buna”, kunta “burada” vb.).

Yakutça söz varlığında Moğolca’nın payı göz ardı edilemez. Moğolca’da kullanılan 1. ve 2. teklik şahıs zamirlerinin Türkçede kullanılan şahıs zamirleriyle ortaklığı malumdur. Ancak Moğolcada 3. teklik şahıs ifade etmek üzere “**мэр**” zamirinin kullanıldığı görülmektedir [5, 251]. Bununla birlikte Tekin, “Japonca ve Altay Dilleri” adlı eserinde Moğolcada var olan bir gösterme edatından söz etmektedir. Bu edat Volga Bulgarlarının da kullandığı ve Moğolcada **tene kü** “işte şu, tam şu”, **mön kü** “işte bu, tam bu” yapılarında görülen “**kü**” edatıdır. Eski Japoncada ise **ko, kore** “bu”, **ka, kare** “o” şeklinde gösterme adlarının bulunduğu ve bu adların yalın biçimlerinin genellikle ilgi edatı **no** ile birlikte kullanıldığını, gösterme sıfatı olarak görev yaptıklarını öğreniyoruz: **kono** “bu”, **kano** “o”. Netice itibariyle EJ. **ko** ve Mo. **kü** Çuvaşça **ku** ile bir ve aynı görülmektedir [7, 45].

Sonuç:

I. Yakutçanda kullanılan 3. teklik şahıs zamiri “kini”; Eski Türkçede kullanılan ve bünyesinde -nt- ünsüz çiftini barındıran *kontü* dönüşlülük zamiriyle ilgili olabilir. ET. yultuz ~ Yak. sulus; ET. kütüz ~ Yak. künüs örneklerinde olduğu gibi -lt-/-nt- ünsüz çiftlerinden ikincisi düşmüş, ET. temir ~ Yak. timir; ET. ben ~ Yak. min örneklerinde görüldüğü gibi ilk hecedeki /e/ ünlüsü de /i/ye tekabül etmiş olabilir: ET. *kontü* ~ Yak. *kini* (<kenü <kontü). Yakutçada dönüşlülüğü ifade etmek üzere “*beye*” zamirinin kullanıldığı unutulmamalıdır. O. Durmuş’a göre Yak. *beye* kelimesi ET *bod* kelimesinden gelişmiştir [2, 237].

II. Volga Bulgar kitabelerinde görülen ve Çuvaşçada varlığını sürdüren “ku” işaret zamiri de “kini” zamirine temel teşkil etmiş olabilir. Bu adılların *yalın biçimlerinin* Japoncada genellikle ilgi edatı *no* ile birlikte kullanıldığı göz önünde tutulursa Yakutçada 3. şahıs ifade eden *kini* zamirinin de bu tarz bir kullanıma sahip olduğu ve Altay dilleriyle bağlantılı olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

1. Böhlingk, O. von, *Über die Sprache der Yakuten*, St. Petersburg, 1851.
2. Durmuş, O., *Çuvaşçanın Şekil Bilgisi* (Trakya Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, yayımlanmamış doktora tezi), 2009.
3. Kirişcioğlu, F., *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, 2. Baskı, TDK Ank., 1999.
4. Pekarskiy, E. K., *Yakut Dili Sözlüğü, I (A-M)*, TDK Ank., 1945.
5. Samay, B., *Türkçe – Moğolca, Moğolca – Türkçe Sözlük*, Empathy, 2008.
6. Tekin, T., *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, TDK Ank., 1988.
7. Tekin, T., *Japonca ve Altay Dilleri*, Doruk Yay., 1. Baskı, Ank, 1993.
8. Tekin, T.; Ölmez, M.: *Türk Dilleri Giriş*, 2. Baskı, Yıldız, İst., 2003.
9. *Türk Lehçeleri Grameri*, Editör: A. B. Ercilasun, Akçağ Yay., Ank. 2007.
10. Yılmaz, E., *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji*, Grafiker Yay., Ank., 2002.

Kısaltmalar

AT.	: Ana Türkçe	Kzk.	: Kazakça
Az.	: Azerbaycan Türkçesi	Mo.	: Moğolca
Bşk.	: Başkurtça	Özb.	: Özbekçe
Çuv.	: Çuvaşça	Tat.	: Tatarca
EJ.	: Eski Japonca	Trkm.	: Türkmen Türkçesi
ET.	: Eski Türkçe	TTk.	: Türkiye Türkçesi
GT.	: Genel Türkçe	Yak.	: Yakutça
Kırg.	: Kırgızca	Y Uyg	: Yeni Uygurca